

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό είναι το τρίτο μιας σειράς συλλογικών τόμων στο πλαίσιο του διεπιστημονικού διαλόγου ανάμεσα σε επιστήμονες από την Ελλάδα και την Τουρκία για τις παράλληλες και συγχρόνως αλληλένδετες ιστορίες των αντίστοιχων κοινωνιών τους. Επίκεντρο των δύο προηγούμενων τόμων ήταν το πέρασμα από την πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία στα σύγχρονα έθνη-κράτη¹ καθώς και ο λόγος για το έθνος που συνόδευε στο κάθε κράτος αυτή τη διαδικασία, θέματα που απασχολούν και αυτό το βιβλίο. Ο πρώτος τόμος εστίαζε στη διαμόρφωση του κράτους στην Ελλάδα και την Τουρκία και στις διαστάσεις της έννοιας του πολίτη, ενώ ο δεύτερος εξέταζε τον τρόπο με τον οποίο οι δύο χώρες βίωσαν τη νεωτερικότητα και αντέδρασαν σε αυτή μέσω της σχέσης τους με την Ευρώπη.

Σε αυτό το τρίτο συλλογικό έργο πραγματευόμαστε το πρωταρχικό μέλημα των εθνικιστών: να επιτύχουν τη δύσκολη συνταύτιση της εδαφικής επικράτειας με τον λαό. Τα εθνικιστικά κινήματα οικοδομούν κράτη, μέσα σε συνθήκες όμως που δεν τις ελέγχουν, έτσι ώστε στη συνέχεια να αγωνίζονται για να επιβληθούν στην εθνική επικράτεια οι «αληθινές» αναπαραστάσεις του έθνους. Καθώς η εφαρμογή του σχεδόν ανέφικτου οράματος της ανόθευτης εθνικής καθαρότητας απαιτεί εθνοκάθαρση, απελάσεις, ανταλλαγές πληθυσμών και εξαναγκαστικούς προσηλυτισμούς, οι «αυθεντικοί» εθνικοί υπήκοοι που απομένουν είναι μορφωμένοι, πειθαρχημένοι και «κατασκευασμένοι» σύμφωνα με την επιθυμητή εικόνα. Ο χώρος όμως δεν μπορεί να ισοπεδωθεί και να αναπλαστεί εξίσου εύκολα. Έχει ιστορία, έχει γνωρίσματα που δεν μπορούν να αγνοηθούν, τωνώνυμα γεμάτα μνήμες, και το δομημένο περιβάλλον του αντανά-

κλά την προγενέστερη παρουσία άλλων. Υπάρχουν δρόμοι, κτίρια και μνημεία που πρέπει να δικαιολογηθούν, να μετασηματιστούν, να αγνοηθούν ή ακόμη και να εξαφανιστούν, προκειμένου η γεωγραφία να πάρει τη μορφή της σωστής αναπαράστασης των νέων ιδεωδών. Το έργο του κυρίαρχου εθνικισμού είναι δύσκολο, γεμάτο εντάσεις και χωρίς τέλος. Οι στόχοι του αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου και η σχετική βαρύτητα των συστατικών του είναι υπό συνεχή διαπραγμάτευση. Η ιστορία, η θρησκεία, η γλώσσα, η κοινή φυλετική καταγωγή και το κρατικό ιδεώδες κυριαρχούν εναλλάξ σε διαφορετικές περιόδους ως η συνεκτική αρχή. Η συνοχή πάνω στη βάση του ανήκειν στον κοινό «τόπο» θα μπορούσε να είναι εναλλακτική λύση ευεργετική και λιγότερο προβληματική, οι εθνικισμοί όμως παλεύουν για να δείξουν ότι βάση τους είναι η ουσία και τα αρχετυπικά γνωρίσματα του λαού. Ακόμη και οι λιγότερο αρχετυπικοί εθνικισμοί είναι απρόθυμοι να θεωρήσουν το χώρο ως την πρωταρχική διάσταση που προσδιορίζει το κίνημά τους. Έτσι υποβαθμίζουν, υποτιμούν ή ακόμη και εξαλείφουν τις ιδιαιτερότητες της εδαφικής επικράτειας, οπότε κράτη και πολιτικές παλεύουν να μετατρέψουν τους χώρους σε εθνικούς (και ρηχούς) τόπους. Εφόσον στην αντίληψη των εθνικιστών οι παράγοντες που προσδιορίζουν το έθνος είναι μεταβλητοί, τα προβαλλόμενα σχέδια για την ομοιογένεια εντός της επικράτειας δεν μπορούν ποτέ να εκπληρωθούν, αφού η μάχη για τις ανταγωνιστικές (πραγματικές ή κατασκευασμένες) θρησκευτικές, φυλετικές ή γλωσσικές ταυτότητες συχνά ακολουθείται από πολιτικές διαφοροποιήσεις. Όμως η επιθυμία ανακατασκευής του χώρου δεν μειώνεται και η πάλη συνεχίζεται, για τον πρόσθετο λόγο ότι οι εθνικιστές πάντοτε φαντασιώνουν γεωγραφίες ουτοπικής αξίας (και έκτασης) που ενσωματώνουν προγονικά εδάφη, εθνικούς αδελφούς, ιστορικές κληρονομίες, ακόμη και το θέλημα του θεού.

Τα κείμενα σε αυτόν τον τόμο πραγματεύονται αυτά τα ζητήματα της γεωγραφίας και του εθνικισμού, του χώρου και του τόπου, σε σχέση με την πραγματικότητα και τα οράματα στο πλαίσιο της Ελλάδας και της Τουρκίας, δύο κρατών όπου οι αντιλήψεις για την εδαφική επικράτεια και τον πληθυσμό, τον πατριωτισμό και το εθνικό ανήκειν, όσο και το θρησκευτικό έναντι του κοσμικού, το εθνοτι-

κό έναντι των συνταγματικών αρχών, βρίσκονταν σε συνεχή ένταση. Η εδαφική οικοδόμηση των δύο κρατών ήταν προϊόν πολέμων και διπλωματικών διαπραγματεύσεων – και όχι κάτι «φυσικό», όπως επιδίωξε η πολιτική ιδεολογία των εθνικιστών να εμφανίσει το χώρο, δηλαδή σαν φυσικά εθνικό. Ο κρατικός διοικητικός μηχανισμός βέβαια έθεσε υπό τον έλεγχό του την εδαφική επικράτεια με την πρόθεση να ξεκαθαρίσει, να απλοποιήσει, να ομοιογενοποιήσει και να καθιερώσει τον κανόνα «ένα έθνος – ένα κράτος». Ο πλούτος των ιδιαιτεροτήτων ήταν απειλή. Ωστόσο υπήρχαν ανταγωνιστικά οράματα. Για μερικούς, η κοινή οθωμανική κληρονομιά και η υπόσχεσή της για έναν εναλλακτικό δρόμο προς τη νεωτερικότητα εξακολουθούσαν να παρέχουν προοπτική. Άλλοι δεσμεύτηκαν πλήρως στο έθνος-κράτος, αλλά διαφώνησαν ως προς την ακριβή επιφάνεια της σφραγίδας που έπρεπε να εντυπωθεί στη γεωγραφία. Τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία διεξάχθηκαν δύσκολα παζάρια με τη θρησκεία ως συστατικό στοιχείο της νέας κάτοψης του έθνους-κράτους. Τα εθνικιστικά κηρύγματα αλληλοκαλύπτονταν εν μέρει και αλληλεπιδρούσαν με σχέδια της νεωτερικότητας για την εδραίωση τάξης και νοήματος. Οι ιστορίες τους, που οικοδομήθηκαν ως επιταγή του έθνους-κράτους, ξέχασαν και απάλειψαν μεγάλα κομμάτια της βιωμένης εμπειρίας των πληθυσμών. Κατά συνέπεια, εδαφικές περιοχές που δεν μπορούσαν να αφομοιωθούν εύκολα περιέπεσαν σε λήθη.

Τα δώδεκα κείμενα αυτού του βιβλίου παρουσιάζονται σε τρία μέρη. Οι συγγραφείς του πρώτου μέρους αναπτύσσουν τα γενικότερα θέματα και παρουσιάζουν το ιστορικό υπόβαθρο. Ερευνούν τη δύσκολη σχέση ανάμεσα στις προεθνικές και τις προνεωτερικές σημασίες που αποδίδονται στον τόπο, καθώς και τις προσπάθειες των «εκσυγχρονιστών» όσο και των «τεκτόνων του έθνους-κράτους» να ενσταλάξουν στον πληθυσμό συναισθήματα που θεωρούσαν προσφύη για τη νέα εποχή.

Στο τεκμηριωμένο κείμενό τους η Αναστασία Στουραϊτή και ο Αλέξανδρος Καζαμιάς προσεγγίζουν τη σχέση χώρου και έθνους μέσω μιας συστηματικής και επιμελούς μελέτης του ελληνικού αλτρωτικού σχεδίου της «Μεγάλης Ιδέας» χρησιμοποιώντας τους

θεωρητικούς φακούς της ουτοπίας νοούμενης ως αναλυτικής έννοιας. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύουν ανάγλυφα τη διαφορούμενη σχέση ανάμεσα στα σύνορα και τα έθνη γενικά, καθώς και τη ρευστή αντίληψη περί εθνικού χώρου, που ήταν έντονο χαρακτηριστικό της Μεγάλης Ιδέας. Το κεντρικό επιχείρημά τους είναι ότι η Μεγάλη Ιδέα αποτελεί «πολύσημη έννοια», ικανή να εμπεριέχει τέσσερα σημαντικά και διακριτά μεταξύ τους από αναλυτική άποψη συστατικά: την ιδεολογία του αλυτρωτισμού, την «εκπολιτιστική αποστολή» της Δύσης, την εθνοθησκευτική αντίληψη του εθνικού ανήκειν και το μπεριαλιστικό σχέδιο αναβίωσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κτίζοντας πάνω σε αυτό το οικοδόμημα, οι συγγραφείς επιδιώκουν να δείξουν πώς η Μεγάλη Ιδέα ήταν έκφραση της διαδικασίας οικοδόμησης του έθνους που θεωρεί την επικράτεια ως ου-τόπο. Για να υποστηρίξουν το επιχείρημά τους, επισημαίνουν την εγγενή στο ίδιο το οικοδόμημα της Μεγάλης Ιδέας ταλάντευση ανάμεσα σε διαφορετικές αντιλήψεις τόσο για τα εδαφικά σύνορα (όπως φανερώνουν οι ποικίλοι χάρτες των «ελληνικών εδαφών» που παρήχθησαν στη διάρκεια ενός και πάνω αιώνα) όσο και για την ελληνικότητα (εθνοτικά έναντι εθνοθησκευτικών κριτηρίων) κι ακόμα για τους χρονικούς ορίζοντες (επιβίωση του οικοδομήματος και μετά την ελληνική ήττα στον πόλεμο του 1919-22).

Η Yonca Köksal (Γιόντζα Κιοκσάλ) πραγματεύεται την περίοδο της οθωμανικής ιστορίας κατά την οποία, με τις νομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους, γίνονταν προσπάθειες να δημιουργηθεί ένα νεωτερικό διοικητικό πλαίσιο εντός της Αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές κατά το δεύτερο ήμισυ του δέκατου ένατου αιώνα οδήγησαν στην οικοδόμηση νέων κοινωνικών χώρων στα γρήγορα αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα, οι οποίοι άλλαξαν την πολεοδομία καταργώντας τα όρια ανάμεσα στις σχετικά κλειστές συνοικίες των εθνοτικών κοινοτήτων. Όμως, παραδόξως, η νομική ισότητα και ο κοινός δημόσιος χώρος ενίσχυσαν τα εθνοτικά δίκτυα και προετοίμασαν το έδαφος για τα εθνικιστικά κινήματα. Αυτό συνέβη κυρίως στους εμπορικούς χώρους των πόλεων με λιμάνι στις οποίες οι κοινότητες επένδυναν σε σχολεία και πολιτιστικές δραστηριότητες, και έτσι δημιουργήθηκε μια εθνική και

κατά περιπτώσεις αποσχιστική τάση, ανταγωνιστική στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού του οθωμανικού κράτους.

Αντικείμενο του Γιάννη Τσιώμη είναι οι προκλήσεις σχετικά με τη διαχείριση της μετάβασης από την οθωμανική στην ελληνική αντίληψη για την επικράτεια, έτσι όπως την κατανοούσε και την προωθούσε η «ιδεολογία της ρήξης» της βαυαρικής Αντιβασιλείας. Κεντρική θέση στην ανάλυσή του κατέχει η προσπάθεια της βαυαρικής Αντιβασιλείας, υπό την ηγεσία του Γεώργιου Λουδοβίκου φον Μάουρερ και με την ενθουσιώδη υποστήριξη ενός ετερόκλητου πλήθους σαινσιμονιστών και άλλων μεταρρυθμιστών, να γίνει η Ελλάδα γιγάντιο εργαστήριο στο οποίο να οργανωθούν πολυάριθμες ρήξεις με το οθωμανικό παρελθόν και να οικοδομηθεί ένα σύγχρονο κράτος με πρότυπο τις δυτικοευρωπαϊκές αντιλήψεις της εποχής. Το φιλόδοξο σχέδιο που ασπάζονταν αυτοί οι οραματιστές μεταρρυθμιστές περιλάμβανε την κατασκευή λιμανιών, διωρύγων, οδικού δικτύου, καθώς και αστικών κέντρων στη θέση των βαλκανικού τύπου πόλεων. Η εκβιομηχάνιση θα υποβοηθούνταν και ο χωροταξικός σχεδιασμός θα επέτρεπε την επανεγκατάσταση στις πεδιάδες, την ενίσχυση της γεωργίας και την ανάλογη μείωση των ορεινών πληθυσμών. Τελικός στόχος ήταν ο συνολικός εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας και η δημιουργία ενός κράτους εξοπλισμένου με όλα τα συμβολικά γνωρίσματα της νεωτερικότητας. Η τελική αποτυχία υλοποίησης του σχεδίου ήταν μάλλον αποτέλεσμα δυσκολιών, που συνδέονταν με τις ριζικά διαφορετικές «επιτόπιες» πραγματικότητες, παρά ελαττωμάτων στη σύλληψή του.

Στην ανάλυση για την Εκκλησία και τα κρατικά σύνορα μετά τους πολέμους της περιόδου 1912-1922, ο Τάσος Αναστασιάδης μελετά δύο πραγματικότητες. Στο πρώτο επίπεδο, εξετάζει τις πολιτικές εντάσεις και δυσκολίες που συνδέονταν με την απόπειρα ενός τριπλού επανορισμού των συνόρων από το επεκτατικό ελληνικό κράτος, την Εκκλησία της Ελλάδος και το Ελληνικό Ορθόδοξο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Σε ένα δεύτερο και συναρπαστικό από κοινωνιολογική άποψη επίπεδο, ανιχνεύει τις επιπτώσεις που είχαν αυτές οι βαρυσήμαντες πολιτικές αλλαγές στους ποικίλους πληθυσμούς που ζούσαν στα αμφισβητούμενα εδάφη και επι-

διώκει να φωτίσει την αργή και συχνά βασανιστική διαδικασία μέσω της οποίας προνεωτερικές ταυτότητες, βασισμένες πρωτίστως στη θρησκεία, υποσκελίστηκαν βαθμιαία και αντικαταστάθηκαν από την αρχικά ρευστή αλλά στη συνέχεια παγιωμένη αποδοχή του ανήκειν στο έθνος-κράτος. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή του συγγραφέα για τις θνησιγενείς προσπάθειες του Πατριαρχείου να παίξει ευρύτερο ρόλο στη διεθνή θρησκευτική σκηνή και πώς η Καθολική Εκκλησία και το Βατικανό αντιτάχθηκαν δραστήρια και σθεναρά σε αυτή την πρωτοβουλία. Η τελική λύση, που προέκυψε το 1928, απέδειξε την ικανότητα του Πατριαρχείου να χρησιμοποιεί τη μακραίωνη πείρα του στη συνδιαλλαγή με ισχυρά αυτοκρατορικά κράτη ώστε να επιτύχει τη διευθέτηση που συμβίβαζε τα συμφέροντά του με εκείνα του σύγχρονου έθνους-κράτους.

Ο Μ. Asım Karaömerlioğlu (Μ. Ασίμ Καραεμερλιόγλου) διερευνά έναν από τους πιθανούς δρόμους που θα μπορούσε να έχει πάρει ο τουρκικός εθνικισμός. Τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας, πριν από τη στροφή στον εθνοτικό εθνικισμό τη δεκαετία του 1930, υπήρχε ένα ρεύμα στοχαστών που αντιμετώπιζαν τη νέα γεωγραφία της χώρας πιο σοβαρά απ' ό,τι θα την αντιμετώπιζε στη συνέχεια η νικήτρια εκδοχή του εθνικισμού. Οι στοχαστές αυτοί ενστάλαξαν στην κοιτίδα της Ανατολίας σημασία που απέρρευε από τη μοναδική σχέση της με το Ισλάμ. Παρά την επιρροή που άσκησαν, ο κοσμικός και εθνοτικός εθνικισμός της εποχής επισκίασε τις απόψεις τους. Εντούτοις το όραμά τους παρέμεινε ισχυρό συστατικό μεταγενέστερων εκδοχών της επίσημης ιδεολογίας του τουρκικού κράτους, που έχει την τάση να αναμειγνύει κοσμικά όσο και θρησκευτικά θέματα σε ένα πραγματιστικό σώμα.

Το κείμενο του Nur Yalman (Νουρ Γιαλμάν) είναι μια προσεκτική παρουσίαση της επικρατούσας δυσφορίας στην Τουρκία, χώρα στην οποία η υλική ευημερία προκαλεί ανησυχία και οι μάχες για την ταυτότητα μαίνονται στην πολιτική αρένα. Η επιβολή της κρατικής παράδοσης αποκλείει τον ουσιαστικό διάλογο για την αντιμετώπιση της οθωμανικής κληρονομιάς, του Ισλάμ και της ποικιλίας των πολιτισμών που κληρονόμησε η χώρα ως απότοκος της πλούσιας γεωγραφίας την οποία εξουσίαζαν διαδοχικές αυτοκρατορίες. Ο επίσημος

λόγος απαγορεύει την αμερόληπτη εξέταση της εθνοτικής και θρησκευτικής ποικιλίας, ενώ τα ιστορικά συγγράμματα συνεχίζουν να οικοδομούνται πάνω σε θεμέλια από αποσιωπήσεις. Ο ανοιχτός σήμερα δημόσιος διάλογος αντανακλά τη φθίνουσα ισχύ των κρατικών ελίτ, που παραδοσιακά στηρίζονταν στο ρόλο του ακρίτα για να διατηρήσουν την ηγετική τους θέση. Είναι όμως αμφίβολο αν οι αντίπαλοί τους θα καταφέρουν να προσφέρουν την εναλλακτική λύση που θα είναι ικανή να καταλαγιάσει την τρικυμία της διαμάχης για τις ταυτότητες.

Δύο κείμενα για την Κύπρο απαρτίζουν το δεύτερο μέρος, όχι για να προβάλλουν την πολύπλοκη κατάσταση εκεί ως ζήτημα ανταγωνισμού στον εθνικό χώρο, αλλά επειδή όσα συμβαίνουν στο νησί τον τελευταίο μισό αιώνα αναπαράγουν, σε μικρότερη γεωγραφική κλίμακα και με σημαντική χρονική υστέρηση, μερικά από τα θέματα που προσπαθούμε να φωτίσουμε σε αυτόν τον τόμο.

Η Yael Navaro-Yashin (Γιαέλ Ναβάρo-Γιασίν) περιγράφει με ποιον τρόπο η τουρκική κατοχή αναδιαμόρφωσε γεωγραφικά τη βόρεια Κύπρο. Πρόκειται για ένα εγχείρημα στο οποίο επιδίδονται περιοδικά οι απανταχού εθνικιστές: τα τοπωνύμια πρέπει να υποστούν «εκκαθάριση» για να ξεριζωθούν όλα τα ίχνη της προϊστορίας του εθνικού χώρου. Στην πλούσια εθνογραφική μελέτη της η συγγραφέας δίνει το περίγραμμα αυτής της προσπάθειας στη βόρεια Κύπρο, όπου η μνήμη που εξαλείφεται είναι πρόσφατη στο νου των ανθρώπων. Η τοπογραφική έρευνα ανήκει στις πρώιμες πρακτικές του σύγχρονου κράτους και μοιάζει να έχει δώσει τη θέση της στη μαγική σκέψη, καθώς αξιωματούχοι μετονομάζουν συστηματικά αγρούς και χωριά ενώ ο πληθυσμός τους συνεχίζει τη ζωή του. Η Ναβάρo-Γιασίν περιγράφει πώς η πολιτική πρακτική της μετονομασίας των τόπων οδηγεί σε αντίδραση των αυτόχθονων Κυπρίων που αμφισβητούν αυτή την επιβολή συνεχίζοντας να χρησιμοποιούν τα οικεία ονόματα.

Ο Καίσαρας Μαυράτσας επιδιώκει να φωτίσει τον πολύπλοκο και στρεβλό τρόπο με τον οποίο ο χώρος και το έθνος, με τη μορφή της γεωγραφίας και της ιστορίας, αλληλεπένδρασαν ιστορικά στην περίπτωση της Κύπρου. Εμπνευσμένος από το έργο του Έλι Κεντούρι για τον εθνικισμό, προσδιορίζει τη θεωρητική διάκριση ανά-

μεσα σε τρεις τύπους εθνικής ταυτότητας. Η γεωγραφική ή εδαφική εθνική ταυτότητα βασίζεται στη γεωγραφία και ορίζεται ουσιαστικά στη βάση της αντίθεσής της με την ιστορία, «που θεωρείται άσχετη με το ζήτημα ή ξεπερασμένη». Η γεωιστορική εθνική ταυτότητα είναι το ευτυχές προϊόν της αρμονικής συμβίωσης της γεωγραφίας και της ιστορίας, ενώ όσον αφορά την ιστορική εθνική ταυτότητα, στην οποία ο συγγραφέας υπάγει ξεκάθαρα την Κύπρο, η ιστορία νικά τη γεωγραφία, καθώς η τελευταία θεωρείται συχνά εμπόδιο για την υλοποίηση των εθνικιστικών βλέψεων. Ο Μαυράτσας υποστηρίζει ότι η οικοδόμηση της ελληνοκυπριακής εθνικής ταυτότητας στη βάση αυτού του τρίτου τύπου σήμαινε ότι βασικά γνωρίσματα της κυπριακής γεωγραφίας, όπως η εγγύτητα με την Τουρκία και η μακροχρόνια παρουσία στο νησί αρκετά μεγάλου τουρκοκυπριακού πληθυσμού, υποβαθμίστηκαν ή αγνοήθηκαν. Το αποτέλεσμα αυτής της ιστορικής εξέλιξης ήταν ένας εθνικισμός παγιδευμένος στο παρελθόν με εγγενώς προβληματικές διαδικασίες εθνικής ολοκλήρωσης και εδαφικής σταθεροποίησης.

Το τρίτο μέρος αποτελείται από τέσσερα κείμενα για συγκεκριμένες γεωγραφίες: της Θράκης, της Σμύρνης, της Αντάκας (Αντιόχειας) και της Κωνσταντινούπολης (Ιστανμπούλ). Οι συγγραφείς τους περιγράφουν την αλληλεπίδραση, από τη μια, ανάμεσα στις αφηγήσεις για αυτές τις πόλεις και τις επαρχίες και, από την άλλη, στον κόσμο έτσι όπως τον βιώνουν οι κάτοικοί τους, που έχουν τις ρίζες τους στην υλική συγκεκριμένη πραγματικότητα των κοινωνικών σχέσεων στο χώρο.

Το πλούσιο και πυκνογραμμένο κείμενο του Παρασκευά Κονόρτα προχωρεί τη διερεύνηση της περίπλοκης και πολιτικά φορτισμένης αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον αναδύμενο εθνικισμό, τις ρευστές συλλογικές ταυτότητες και το χώρο, που οδήγησε στην εμφάνιση ανταγωνιστικών εθνικιστικών σχεδίων στη νοτιοανατολική Ευρώπη κατά το μακρύ αιώνα έως την τελική διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εστιάζοντας στις συγκρουόμενες λόγιες κατασκευές από την ελληνική, τη βουλγαρική και την τουρκική εθνικιστική ιστοριογραφία, ο συγγραφέας ανατέμνει προσεκτικά τους ισχυρισμούς που προβάλλει αυτή η ιστοριογραφία, αξιολογεί κριτι-

κά τον ανοιχτά απολογητικό χαρακτήρα της και αναλύει με λεπτολόγο τρόπο τις δημόσιες πολιτικές που τη στηρίζουν. Με αυτόν τον τρόπο δίνει ιδιαίτερη σημασία στις συντονισμένες προσπάθειες όλων των επιτόπιων παικτών μέσω των «πολέμων για τους χάρτες, τις στατιστικές και τα σχολεία», όπως τους αποκαλεί, να αρνηθούν και να εξαλείψουν συστηματικά τον «εθνοτικό άλλο». Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι τα εν μέρει αλληλοκαλυπτόμενα εννοιολογικά σύνορα όρων όπως «Έλληνας», «Ρωμός», «Βούλγαρος», «πιστός της Εξαρχίας», «πιστός του Πατριαρχείου», «Τούρκος», «Πομάκος» και «Οθωμανός» μπορούν να αναχθούν σε εμμένοντα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, τα οποία ογδόντα χρόνια μετά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνεχίζουν να ταλανίζουν την εσωτερική πολιτική των κρατών που τη διαδέχθηκαν.

Ο Γιώργος Αγγελόπουλος χρησιμοποιεί αναλυτικές κατηγορίες που προέρχονται από την επιστήμη του, την κοινωνική ανθρωπολογία, για να διερευνήσει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στον εθνικισμό και την επιστημονική μελέτη. Επιδιώκει αυτόν το στόχο εστιάζοντας σε μια ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα αλλά ελάχιστα γνωστή πλευρά του πολέμου του 1919-22, δηλαδή στην προσπάθεια της ελληνικής διοίκησης της κατεχόμενης Σμύρνης να ιδρύσει Σχολή Εθνολογίας στο Πανεπιστήμιο της Σμύρνης. Η ανάλυσή του αναδεικνύει τα πολιτικά όσο και επιστημονικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες διαμορφωτές της πολιτικής καθώς προσπαθούσαν αφενός να κατανοήσουν σε βάθος τα θρησκευτικά, πολιτισμικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά των ποικίλων πληθυσμών στα νέα εδάφη που είχε αποκτήσει η Ελλάδα με τους Βαλκανικούς και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αφετέρου να εξασφαλίσουν την ενσωμάτωσή τους στο διευρυμένο ελληνικό κράτος. Ο Αγγελόπουλος δίνει έμφαση στις συντονισμένες ενέργειες μιας φωτισμένης ελληνικής ηγεσίας να δημιουργήσει πρόγραμμα μαθημάτων που θα υπερέβαινε τους στενούς εθνικιστικούς λόγους, προσπαθώντας να κατανοήσει και να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της ετερότητας σε μια εποχή που η διαδικασία κατάρρευσης μιας παλιάς αυτοκρατορίας απελευθέρωνε ποικίλες και ισχυρές εθνικιστικές δυνάμεις σε όλη τη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Το κείμενο του Reşat Kasaba (Ρεσάτ Κάσαμπα) αφορά την ιστορία μιας περιοχής που ενσωματώθηκε καθυστερημένα στη σύγχρονη Τουρκία. Η επαρχία Αντάκνα (Χατάν) δεν περιλαμβανόταν εντός των συνόρων που ορίστηκαν με την ανακωχή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά ενσωματώθηκε στη χώρα το 1938 ως αποτέλεσμα μιας κάτω από το τραπέζι συμφωνίας με τη Γαλλία, που κατείχε την Εντολή της περιοχής. Η επαρχία Χατάν και ιδιαίτερος η πόλη Αντάκνα χαρακτηρίζονταν επίσης από μια μη κανονικότητα επειδή διατηρούσαν έναν ορισμένο κοσμοπολίτικο πλούτο παρά τον επιθετικό εθνικισμό που μαινόταν αλλού στη χώρα. Ο πολυθησκευτικός και πολύγλωσσος πληθυσμός τους έμοιαζε να ζει χωρίς συγκρούσεις και σε ειρηνική σχέση με την κληρονομιά του, δείχνοντας στην υπόλοιπη χώρα μια ανεκμετάλλευτη δυνατότητα. Δεν είναι τυχαίο πως σήμερα η Αντάκνα είναι αγαπημένος τόπος για τον εσωτερικό τουρισμό σε αναζήτηση ενός πολυπολιτισμικού παρελθόντος, ενώ στην τηλεόραση παίζεται ένα δημοφιλές σίριαλ που εξυμνεί τη διαφορετικότητα της πόλης.

Η Ιστανμπούλ, κατά την Ayşe Öncü (Αϋσέ Οντζού), υπήρξε πάντα τεράστιο πρόβλημα για τον εθνικιστικό αναπροσδιορισμό της τουρκικής γεωγραφίας. Είναι βυζαντινή, οθωμανική και αποικιακή, χριστιανική, ισλαμική και κοσμοπολίτικη. Παρά την τεράστια αύξηση του πληθυσμού της λόγω της ακατάπαυστης μετανάστευσης από την Ανατολία, απέχει πολύ από το να είναι εθνικά καθαρή, όπως είναι φυσικό. Τώρα που η παγκόσμια οικονομία ανταμείβει το μάρκετιγκ της πόλης για την προβολή του πολύπλευρου ιστορικού θησαυρού της, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, που κυβερνά το δήμο από το 1994 και τη χώρα από το 2002, υποχρεώθηκε να συνθηκολογήσει με τις απαιτήσεις του τουρισμού και του κινητού κεφαλαίου. Στην πυκνή περιγραφή της, η Οντζού αφηγείται τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί ο συνασπισμός του δήμου της πόλης, ο οποίος αποτελεί την αιχμή του δόρατος για την παγκόσμια προβολή της. Μέσα από αυτό το παράθυρο το οθωμανικό παρελθόν γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε ανταγωνιστικές πολιτικές αφηγήσεις, ενώ τα θέματα που χρησιμοποιούνται στις καμπάνιες δημιουργούν εξωραϊσμένες εικόνες του παρελθόντος και παράλλη-

λα ορίζουν στην πράξη νέες εκλογικές περιφέρειες και επομένως νέα περιγράμματα αποκλεισμού.

Τα κείμενα σε αυτό τον τρίτο τόμο των «Κοινωνικών και Ιστορικών Μελετών στην Ελλάδα και την Τουρκία» χρησιμοποιούν τις σωρευμένες κοινωνικές και ιστορικές εμπειρίες των δύο χωρών σε μια προσπάθεια να συμβάλουν στις συνεχιζόμενες συζητήσεις της διεθνούς κοινότητας των κοινωνικών επιστημόνων που εργάζονται στη διατομή της ιστορίας, της πολιτικής και της κουλτούρας.

Οι επιμελητές

Σημείωση

1. F. Birtek / Thalia Dragonas (επιμ.), *Citizenship and the nation-state in Greece and Turkey* (Λονδίνο, Routledge, 2005)· Anna Frangoudaki / Ç. Keyder (επιμ.), *Ways to modernity in Greece and Turkey: encounters with Europe, 1850-1950* (Λονδίνο, I. B. Tauris, 2007). Στα ελληνικά, Θάλεια Δραγώνα / Φαρούκ Μπιρτέκ (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Πολίτης και έθνος-κράτος* (Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006), και Τσαλάρ Κένντερ / Άννα Φραγκουδάκη (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Πορείες εκσυγχρονισμού. Οι αμφίσημες σχέσεις τους με την Ευρώπη 1850–1950* (Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2008).